

РЕЦЕНЗИЯ

от

от проф. дфн Вася Николова Велинова

**член на научно жури, назначено от Ректора на СУ „Свети Климент Охридски“
със заповед РД 38-47 от 18.01.2018 г.**

по конкурса за заемане на академичната длъжност „доцент“

**по проф. направление 2.1. Филология (Българска литература. Старобългарска
литература), обявен в ДВ бр. 100 от 15.12.2017 г.**

с единствен кандидат гл.ас. д-р Венета Величкова Савова

Единственият кандидат в настоящия конкурс за доцент, гл. ас. д-р Венета Величкова Савова е представила пред научното жури следните материали: монография, озаглавена „Песни за св. Йоан Владимир. Изследване и издание на словесната традиция на свети Йоан Владимир“. Библиотека „Охридски извори (356 с.), 6 глави от колективна монография, озаглавена „Песни за Климент. Служби за св. Климент Охридски, писани от X до XX век.“ (съавтори проф. Искра Христова-Шомова и доц. Петко Петков) и 12 статии, публикувани в специализирани поредици, сборници и реферирани издания. Представените публикации не повтарят никоя част от дисертационния труд на кандидатката и не са представяни за участие в други конкурси.

При внимателен прочит текстовете, с които гл. ас. В. Савова участва в конкурса, правят впечатление със своята монолитност в смисъл, че са обединени от обща методология, сходна научна проблематика, свързана с агиологията и вербалните ѝ проекции в агиографията и химнографията, и използването на прецизни текстуални анализи, извършени с добре овладян филологически инструментариум, адекватен на изходния материал – средновековния текст с неговата повишена семиотичност и многозначност. За своите съдържателни анализи и лингвотекстологични наблюдения авторката е избрала един съвременен, много актуален и широко прилаган напоследък подход в литературознанието – този

на интертекстуалността, който е удачно съчетан с херменевтичния подход към творбите. Отчитайки техния специфичен жанров контекст гл. ас. Савова е успяла и да модифицира комплексния си подход към всяка жанрово-функционална група, за да може след аналитичния процес да разгърне изводите си върху по-широк културно-исторически контекст. Така тя разработва собствена методология на анализ и интерпретация на резултатите от него, която плюс това е съобразена и с богословските парадигми на епохата, които е задължително да се вземат предвид при работата със средновековния текст. Тази методология е позволила на кандидатката да ни предложи интересни анализи, убедителни изводи и мотивирани възстановки на някои важни културно-исторически процеси.

За да не звучат тези твърдения теоретично и немотивирано, ще се спра по-подробно на монографията, тъй като тя е основната творба, с която кандидатката се представя в конкурса. Според мен гл.ас. В. Савова е избрала една много интересна и неразработена в българската литературна медиевистиката тема – тази за култа към св. Йоан Владимир. В подзаглавието на своето изследване авторката е заявила намерението си да представи изследване и издание на словесната традиция за светеца, но разпределението на събрания материал по глави показва, че тя надхвърля тази предварителна научна задача и достига до по-широки обобщения. Всъщност на словесната традиция е посветена само първата глава от книгата, докато втората и третата ни въвеждат в една доста по-усложнена научна проблематика.

В първата глава на книгата (с.19-148) авторката ни запознава с известните извори, свързани с живота и драматичната съдба на този балкански владетел. Тук веднага би следвало да се подчертае, че образът на св. Йоан Владимир заема особено място в историческата памет на балканските народи. Животът и мъченическата му смърт го обгръщат с романтичен ореол, оставил траен спомен в малко ранни писмени свидетелства, но врязан дълбоко във фолклорните стереотипи на региона. Това вековно колебание между историческия спомен и фолклорното, почти магическо, превъплъщение на владетеля в крилат обезглавен светец сякаш

предопределя и развитието на култа – той не е хомогенен, структурира се около два идейни центъра, налице са дълги прекъсвания и актуализации, породени от конкретни исторически потребности. В. Савова е била изправена пред много трудна задача още в първата глава на своята студия, защото наративите за владетеля са добре известни, многократно издавани и изследвани и на пръв поглед почти няма какво да се добави към тяхната интерпретация. Авторката, обаче, първо ги систематизира като обособява четири групи – първата група, най-меродавната, включва историографските сведения от средновековни летописи и хроники (Хрониката на Силица и Дуклянския летопис и др.), както и късните литературни произведения, възникнали в отделните балкански държави.

Втората група включва произведения за църковна прослава на Йоан Владимир – агиографски и химнографски текстове. Трета група извори са текстове, ексцерпирани от българската възрожденска историография, а четвъртата група съдържа образци от фолклорната песенна традиция. Това разпределение на наличния изворов материал всъщност илюстрира ясното съзнание на авторката за природата на средновековния изворов материал. Историографското и агиографското начало в тази класификация на изворите са отчетливо разграничени, обособени са като отделни групи средновековната и възрожденската историография, а фолклорната традиция съвсем естествено е описана като самостоятелна естетическа и художествена цялост, в която хронологията е изместена от типологията и владетелската митология на балканския регион.

Така още в тези първи страници у читателя се оформя хоризонт на очакване, предполагащ едно наистина херменевтично осветляване на всички аспекти от култопочитанието на Йоан Владимир, отчитащо различните напластявания – тези на политическата, тези на църковната и тези на литературната история. Без да са експлицирани, подобни може би интуитивни прозрения на авторката предопределят цялостното по-нататъшно възприятие на нейните изследвания. Така например, анализирайки съдържанието и лексиката на Дуклянската летопис, тя коментира хипотезата, че това произведение се основаван на по-ранно не достигнало до нас

житие, без обаче да вземе категорична позиция по въпроса. Вместо това детайлно проследява разликите и съответствията в историческите наративи, защото основата на изследването е една действителна историческа личност и само открояването на чисто историчното в изворите би позволило впоследствие да се проследи агиографската идеализация и модификация на образа и да се мисли в посока на последователността на възникване на историческите и агиографските текстове от най-ранната епоха.

Този процес е проследен при представянето на втората група тестове – свързаните с църковния помен. Втората група текстове според В. Савова отразява традиция, различна от Дуклянската. Тя я определя като Елбасанска и дава нейните основни характеристики – български владетелски произход на светеца, името му е Йоан Владимир, син е на Неман и гъркинята Ана и внук на цар Симеон. Родителите му го женят за дъщерята на Самуил, без да се споменава името ѝ. Елиминирана е цялата романтична линия за срещата на Косара и Йоан в тъмницата, както и други факти (с. 48, бел.23). След сватбата светецът запазва девство. Така систематизацията на изворите придобива и друго измерение - тя засяга вече типологията на светостта. Защото според първата група извори той е мъченик, докато според втората се доближава до типологията на благочестивия владетел-аскет. Тук следва да отбележим, че втората група извори, с изключение на споменаването в Бориловия синодик от XIV в., календарното указание от Апостол (Q.п. 1.46 от XIII-XIVв.) и надписът на Карло Топия от 1381 г., възхождат към втората половина на XVII в. и след това, т.е. това са късни гръцки текстове – житие и похвала и техните славянски преводи или преработки, които отразяват друг културен контекст. Модифицирането на образа по посока на благочестието му е отглас на актуални за времето си тенденции в гръцката и преводна славянска агиография от втората половина на XVII в. – а именно търсенето на исторически убедителни благочестиви образци за подражание.

Третата група – текстовете, свързани с българското Възраждане е особена контаминация на по-старата (Дуклянската традиция) и някои елементи на житията

от XVII в. Тя свързана с побългаряването на светеца през XVIII в. – факт констатиран от авторката, но не придружен от по-задълбочен коментар, какъвто несъмнено е необходим.

Четвъртата изворова група – тази на фолклорните текстове и на творби на съвременната българска художествена литература – е относително самостоятелна във функционално отношение. Тя несъмнено има генетична връзка с първата група извори, именно поради драматичния им и романтичен потенциал, но остава изолирана по отношение на интертекстуалността, тъй като генерира типологично различни творби, всяка от които се стреми към иновативно интерпретиране на събитията и осъвременяване на вложения в тях смисъл. С други думи те нямат отношение и към херменевтиката на светителския образ, доколкото претендират да боравят с исторически факти и да пресъздават реални исторически събития. Те са важни с оглед на континуитета в литературното присъствие на образа на Йоан Владимир в духовното пространство на модернизирания българско общество като реликт от една епоха, смятана за пре/надживяна от качествено нов тип литературна комуникация.

Втората глава на монографията е опит за теоретично осмисляне на светителския образ на Йоан Владимир като център за интертекстуално взаимодействие, но и като средоточие на няколко типа владетелска святост. Много сполучливо авторката е избрала да представи структуриращите едно житие мотиви и да изгради едни имагинерен агиографски наратив, реализация на всички идентифицирани от нея интертекстуални влияния, защото тук тя ексцерпира факти от всички изворови групи. Това ѝ позволява да се съсредоточи върху агиографската фикционалност на образа и да търси различни културно-исторически топоси. Така напр. още в рубриката *детство, произход и отечество* тя показва различията в интерпретирането на мотива в двете версии – Дуклянска и Елбасанска. Първата поставя акцент върху мъченичеството и не дава никакви сведения в тази рубрика, докато втората посочва български произход, дълбоко вкоренено благочестие, простиращо се до Охридските първосветители и пр. По подобен начин са

разгледани всички основни структуриращи агиобиографичната част моменти. Тук авторката е успяла да достигне до интересни обобщения, особено в частта, посветена на мотива за кефалофорията. Преди да представя нейните интересни наблюдения, бих искала да подчертая, че гл.ас Савова съвсем основателно се е насочила към интерпретация на конкретните моменти от агиографската фабула в контекста на особеностите на византийската агиография след епохата на Симеон Метафраст. Както нееднократно е отбелязвано, византийската агиография подлага централния агиографски персонаж на особено моделиране в посока към идеализация и хиперболизация на положителните качества, до степен да превърне конкретния образ в една словесна икона. В този смисъл особено ценни са наблюденията на А. Каждан над процеса на моделиране на образа на император Константин Велики във византийската традиция. Известният византолог обръща внимание на факта, че православният свят игнорира историческата биография на Константин Велики, за да изгради образ-модел на базата на легендарен материал, според който първият християнски император се покръства на 30 години след едно смразяващо видение и чудесно излекуване от тежка болест, вече покръстен участва в Първия вселенски събор, умира като праведен християнин и пр. Аналогични процеси на пре моделиране ни описва и В. Савова при анализа на двете традиции в агиографския корпус, посветен на Йоан Владимир и отбелязва на с.183: *„Отвъд установената в изследванията представа за смисъла на свещената кефалофория и неизбежните отпратки към нейните агиографски модели, насочващи към култа на св. Йоан Кръстител, е възможна една друга интерпретация...“* и по-нататък: *„... акцентирането на темата за целомъдреното битие на светеца, различната мотивация за убийството, която включва еретическите възгледи и противопоставянето на благочестивия му живот, и не на последно място – наличието на мотива за кефалофорията са основание да се мисли дали Хриstopодобието на владетеля мъченик не би могло да бъде формулирано през представата за легитимния цар свещеник като идеал за християнския владетел, оформен във византийската владетелска идеология и реализиран съответно чрез*

култова традиция към св. Йоан Владимир в диоцеза на охридската архиепископия. Към тази интерпретативна възможност насочва тълкуването на сюжета с кефалофорията в изцяло литургичен контекст.“ Така без да подчертава изрично, тя ситуира анализираниите от нея наративи в контекста на византийската агиографска традиция, която е подчертано идеологизирана и чрез персонажите постига определени внушения, актуални за конкретните исторически моменти.

В третата глава (с. 191-344) на своята монография гл. ас. Савова е въвела в научно обращение славянските служби за св. Йоан Владимир, което е определено приносен момент към литературната история на късната славянска химнография. Анализите, които тя представя на нашето внимание, са задълбочени и детайлизирани. Изводите са убедителни. Като цяло славянските преводи представляват по-семплифициран вариант на гръцките текстове, факт, който са отбелязвали и други автори при други преводни произведения и който вероятно е общ белег на преводната църковно-песенна поезия. Последователното публикуване на гръцките и славянски химнографски текстове превръща монографията в ценен справочник при работата с тези късни творби. Авторката дава изчерпателни справки за гръцките и славянски печатни издания, както и подробно археографско описание на преписите на славянската служба. Според нейните наблюдения печатните издания, общо 6 на брой се разпределят в две групи на базата на съдържанието им. При публикуването на славянската служба В. Савова е ползвала първите издания като най-надеждни, като дава подробно правилата на предаването на печатния текст. Според мен и този разработен от нея едичионен подход (с.219), представлява принос, доколкото публикуването на текстове от печатни издания е сравнително по-рядка практика. В анализите са отбелязани неточностите при предаването на гръцките текстове, изпуснати думи и изрази, неразбрани правилно изрази и пр., което дава ясна представа за нивото на преводаческите техники от тази епоха. Единствено недоумение буди публикуването и на паремииите в рамките на службата, но вероятно присъствието им е продиктувано от стремежа на авторката към пълното представяне на текста. Тяхното присъствие в изданието би

било оправдано, ако се търсеха паралели с ръкописната традиция или се използват за допълнително уточняване на някои моменти от композирането на службите, но доколкото подобен коментар няма, те остават една добра илюстрация за начина на превод и на текстове от друг порядък извън химнографския. Не може да не отбележим и сериозното количество на текстове, преведени от църковнославянските издания на съвременен български език, което е несъмнен принос на авторката.

Важно обстоятелство тук е, че В. Савова отбелязва дълголетието на химнографията, обстоятелството, че тя не е само средновековно явление, а жизнен и продуктивен жанр и в епохата на българското Възраждане, когато изпълнява нови идеологически задачи. Всъщност с тези произведения се осъществява споменатото вече побългаряване на култа към св. Йоан Владимир във време, когато балканските държави, след дълго прекъсване търсят отново своята политическа легитимност, преминаваща включително и през откриването на легитимните династии в миналото или през евентуалното им набавяне от съседни етнически близки колективи, т.е. една компенсаторна генеалогия, работеща в полза на формиращото се българско национално самосъзнание – тези процеси тя посочва в Паисиевата история, и в други възрожденски български исторически творби.

Монографията на гл. ас. В. Савова заслужава висока оценка, защото тя е съумяла да организира в стройна последователност разнородния изворов материал, да овладее широката хронологическа рамка, в която той е ситуиран и да осмисли промените в култа, настъпили в течение на столетия. Въвеждането в научно обращение на нов материал – идентифицираното от нея житие в Zogr.469, както и публикуването на славянските служби, също е принос към изворознанието. Но несъмнено основното достойнство на този труд е комплексният агиологически коментар на култоточитанието към св. Йоан Владимир, както и задълбочените анализи на текстовете.

Другите материали, с които В. Савова участва в конкурса, са посветени също на отделни агиографски и химнографски текстове, на анализ на тяхното

съдържание и опит за по-задълбочено херменевтично тълкуване на смисъла. Последното е реализирано с различна степен на задълбоченост, в зависимост от структурата и семантиката на текстовете. Особено важни са наблюденията на авторката, довели до идентификацията на гръцките подложки в творби, смятани за оригинални, както напр. при службите на св. Климент Охридски. Тези изводи не намаляват стойността на творбите, а са нагледен пример за общия словесно-музикален репертоар на българската и византийското църковно песнопение през Средновековието. Много от творите, като напр. канонът за св. Климент от Теофилакт Охридски се анализират по подобен начин за първи път. Със сигурност в бъдещите си проучвания кандидатката ще усъвършенства и прецизира своите анализи.

Заслужават адмирация и опитите на авторката в анализите и на съвременни литературни текстове, което е белег на широка филологическа и в частност на литературна осведоменост и култура.

Гл. ас. Венета Савова има и сериозен принос в разпространението на научните знания. Участието в подготовката и издаването на сп. Филологически форум е сериозен принос в развитието на модерното литературознание. То е трибуна, на която се изявяват утвърдени автори, но и млади учени, които правят своите първи стъпки.

Тъй като конкурсът е за заемането на академичната длъжност „доцент“ бих искала да обърна внимание и на педагогическата дейност на В. Савова. Тя има определено таланта да предразположи студентите, да събуди интереса им към една трудна, теоретична и отдалечена във времето материя, да ги увлече по пътя на научното дирене. Водените от нея семинари са изключително полезни за студентите, те участват активно и получават трайни знания. Разработените от гл.ас. Савова лекционни курсове също са на необходимата висота.

Представената за конкурса документация отговаря на всички изисквания на ЗРАСРБ. Справката за цитиранията показва, че работите на кандидатката са известни не само в България, но и зад граница. Тя има редица участия в

международни научни форуми, публикации в специализирани издания. Участвала е в редица научни проекти. Гл.ас. В. Савова има разностранни научни интереси и определено има собствен подход към научните проблеми, с които се сблъсква.

Като имам предвид всичко казано до тук, препоръчвам на членовете на уважаемото научно жури да присъдят на гл. ас. д-р Венета Величкова Савова академичната длъжност „доцент“ по стара българска литература.

19.04.2018

Проф. дфн Вася Велинова